

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Ivona Petričević

SPECIZAM I NJEGOVE POSLJEDICE

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Zagreb, srpanj 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Bioetika	3
3. Specizam	4
3.1 Starospecizam.....	5
3.1.1. Starospecističko pravo.....	7
3.1.2. Starospecističko zagovorništvo.....	8
3.2. Novospecizam	8
3.2.1. Novospecističko pravo.....	10
3.2.2. Novospecističko zagovorništvo	10
3.3. Nespecizam.....	11
3.3.1. Nespecističko pravo	13
3.3.2. Nespecističko zagovorništvo	13
4. Jednakost.....	15
4.1. Jednakost među ljudima	15
4.2. Jednakost među životinjama.....	16
4.2.1. Prigovori oslobođenju ne-ljudi	17
5. Iskorištavanje životinja	19
5.1. Područje prehrane	19
5.2 Područje znanstvenih istraživanja	20
5.3. Područje zabave.....	23
6. Zaključak.....	25
Popis literature.....	26

Specizam i njegove posljedice

Sažetak: U ovom se radu u bioetičkoj perspektivi sagledava odnos čovjeka i životinje, s naglaskom na suvremenim bioetičkim teorijama u kojima se kritizira specistički pristup. U tom smislu, objašnjava se pojam „specizam“, pozivajući se ponajprije na radove Petera Singera, a potom se ukazuje na razlike između starospecizma, novospecizma i nespecizma, prema razdiobi Joan Dunayer. Temeljno specističko stajalište za sobom povlači mnoge nehumane postupke spram ne-ljudskih živih bića, koji se svakodnevno provode. Sukladno tome, u radu se obrađuju kako načelna pitanja o jednakosti životinja, njihovu moralnom statusu, osobnosti i pravima, tako i različiti načini iskorištavanja životinja u područjima ljudske prehrane, znanstvenih istraživanja i zabave.

Ključne riječi: životinja, čovjek, specizam, bioetika, Peter Singer, Joan Dunayer

Speciesism and its consequences

Abstract: The topic of this work is the relationship between human and animal, which is considered from bioethical perspective, especially contemporary bioethical theories which are critically oriented towards speciesism. In that sense, the notion of “speciesism” is explained, mostly according to Peter Singer, as well as the differences between old speciesism, new speciesism and non-speciesism, according to Joan Dunayer. Basic speciesist standpoint implies many inhumane practices regarding non-human living beings, which are carried out on a daily basis. This, in this work are elaborated both general issues of the equality of animals, their moral status, personality and rights, and different ways of their exploitation in the fields of human nutrition, scientific research and amusement.

Key words: animal, human, speciesism, bioethics, Peter Singer, Joan Dunayer

1. Uvod

Ljudsko je biće prirodno i kulturno biće. Prirodna ga dimenzija upućuje na životinje i druga živa bića, dok kulturna dimenzija čovjeka čini osobitim bićem. Čovjek je za antropologiju „kulturna životinja“, što znači da se i priroda i kultura prepliću u njemu. Iako životinje svrstavamo među ne-kulturna bića, pomnijim promatranjem možemo uočiti kako i one posjeduju određene kulturne obrasce. U samoj srži riječi „animal“ (životinja) uočava se etimološka bliskost s latinskom riječju „anima“ koja označava dušu. No, nažalost, u govoru izraz „životinja“ često koristimo u slengu, psovka, pogrđnim imenima, asocijacijama, metaforama, frazemima.¹

Životinje su prvotno bile dio mitsko-religijske svijesti. One su bile metamorfoze božanstava, demoni, postojalo je vjerovanje u animalnu reinkarnaciju, bile su dio magijskih i vjerskih sustava. No ipak je osnovni ljudski odnos spram životinje bio materijalno-upotrebni. Pri tome se misli na životinju kao glavni izvor hrane, odjeće i sirovina.² Masovnim iskorištavanjima životinja dolazi do biološkog holokausta. Čovjek i životinja imaju istu biološku sudbinu. Životinje su dio naše kulture, čime dolazimo do pojmova antropomorfizma i zoomorfizma. Prvi se odnosi na pripisivanje ljudskih osobina životinjama, a drugi na pripisivanje životinjskih osobina čovjeku.³ U taj kontekst možemo svrstati Sfingu, Minotaura, Kenotaura.

Antropocentrizam je dominirao etikom sve do našega vremena, što je polako mijenja, osobito nakon 1970-ih godina, kada Peter Singer iznosi kritiku moralne diskriminacije u knjizi *Oslobođenje životinja*, koja potom postaje „Biblijom animalističkog pokreta“. Ovdje nailazimo na biocentričnu etiku, a to je „etika kojoj je život u središtu pozornosti i koja zahtjeva neposrednu zaštitu svakog života kao vrijednosti po sebi, a ne samo (posrednu) zaštitu živih bića kao vrijednosti koje su sredstvo za neke vanjske svrhe“.⁴ Ova etika zahtjeva tehničku, pravnu i moralnu zaštitu životinja u obliku blagostanja i vrijednosti po sebi, koje sada zaslužuje svako živo biće.

Veliki filozofi kao što su Aristotel i Toma Akvinski smatrali su kako je dopustivo ubijati životinje. Za Descartesa su pak životinje bile strojevi bez sposobnosti osjećanja.

¹ Usp. Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš, *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2007.

² Usp. Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009., str. 14–16.

³ Usp. isto, str. 50.

⁴ Isto, str. 323.

Jeremy Bentham, uvidjevši patnju kod životinja, smješta životinje u sferu moralnoga obzira. David Hume ih u potpunosti isključuje, dok Immanuel Kant i John Rawls smatraju da prema životinjama imamo samo indirektne moralne dužnosti, odnosno imamo dužnost ne postupati prema njima okrutno.

U ovom ću radu – nakon kulturno-antropološkog pregleda povijesti odnosa čovjeka i životinje te sagledavanja tog odnosa u svjetlu klasičnih filozofskih teorija (deontoloških i konzekvencijalističkih) te suvremenih bioetičkih teorija – objasniti pojam „specizam“, pozivajući se ponajprije na radove Petera Singera, a potom ukazati na razlike između starospecizma, novospecizma i nespecizma, prema razdiobi Joan Dunayer. Temeljno specističko stajalište za sobom povlači mnoge nehumane postupke spram ne-ljudskih živih bića, koji se svakodnevno provode. Sukladno tome, u radu ću dotaknuti kako načelna pitanja o jednakosti životinja, njihovu moralnom statusu, osobnosti i pravima, tako i različite načine iskorištavanja životinja u područjima ljudske prehrane, znanstvenih eksperimenata i zabave, koja ću analizirati na razini činjenica i iz (bio)etičke perspektive. Većina ovog rada temeljena je na mislima Joan Dunayer koja u knjizi *Specizam* detaljno objašnjava pojave specizma, novospecizma, starospecizma i nespecizma. Objasnit ću što svaki od navedenih pojmova podrazumijeva te koje su njihove razlike, ispitati status životinja u odnosu na ljude, te navesti razne primjere iskorištavanja životinja i ispitati njihovu opravdanost.

2. Bioetika

„Bioetika“ je pojam koji se prvi put javlja kod njemačkog teologa i učitelja Fritza Jahra 1926. godine, u članku „Znanost o životu i nauka o ćudoređu“, a kasnije i u nekim drugim člancima, te ga u skladu s time zovemo „ocem bioetike“. Antropocentričku etiku želi proširiti na sva živa bića tako što proširuje Kantov kategorički imperativ na sva živa bića. „Poštuj svako živo biće kao svrhu samu po sebi i, ako je moguće, odnosi se prema njemu kao takvome.“⁵ Pojam bioetike koristi i američki biokemičar Van Rensselaer Potter,⁶ početkom 1970-ih godina, misleći pri tome na uspostavu ekološke ravnoteže i zaštitu resursa. Bioetika se temelji na biološkoj znanosti, ali je most koji povezuje prirodne i humanističke znanosti, tj. biološke znanosti i etiku. Spaja biološke činjenice s etičkim vrijednostima. Potterova „globalna bioetika“ je u tom smislu „mostovna bioetika“.

Sam pojam bioetike teško je jednoznačno definirati. Jedni pod bioetikom smatraju uglavnom razmatranje problema kliničke prakse, sistema zdravstvene skrbi, biologijskih, biomedicinskih i farmaceutskih istraživanja te primjene istih. Ljudski život i zdravlje u ovom slučaju naglašeni su u pojmu bioetike stoga se to naziva užim, humano-biomedicinskim shvaćanjem bioetike. Drugi pod bioetiku, uz biomedicinsku tematiku, svrstavaju i ekološku problematiku. Potterovo shvaćanje bioetike spada među te šire poglede, kao i relativno nova tendencija u bioetici, a to je – integrativna bioetika. Cilj joj je integrirati sve teme, pristupe i probleme vezane uz *bios*. Za razliku od Potterove bioetike, integrativna bioetika je naglašeno filozofijska, ali interdisciplinarno i pluriperspektivno orijentirana. U kontekst šire shvaćene bioetike smješta se i Hansa Jonasa kojeg se shvaća kao korektiv Potterove manjkave bioetike. On filozofiju čini biologijskom, a biologiju filozofijskom. Svojom etikom odgovornosti daje uporište integrativnoj bioetici. Govori o novoj etici s novim pravilima koja nisu upravljena samo prema ljudima i ne samo prema trenutnom stanju, već prema svim živim bićima, prirodi u cjelini te budućnosti i posljedicama djelovanja u tehnološkoj paradigmi.⁷

Šire shvaćena, odnosno integrativna bioetika etičku refleksiju proširuje i na ne-ljudski svijet, odnosno uključuje zaštitu životinja i biljaka upravo iz dužnosti koje imamo prema njima.

⁵ Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb 2002., str. 171.

⁶ Van Rensselaer Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci et al., Rijeka 2007.

⁷ Usp. Hrvoje Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010., str. 231–262.

3. Specizam

„Specizam – riječ baš i nije privlačna – jest predrasuda ili stav ili pristranost u korist interesa članova nečije vlastite vrste a protiv interesa članova drugih vrsta.“⁸ Postavljanje moralne razlike između životinja i čovjeka u ovom kontekstu ide na teret životinje. Životinji se dopušta znatno manje osnovnih životnih prava koja se sa druge strane podrazumijevaju za čovjeka. Zatvaranje životinje u kavez radi ljudske zabave jedan je od tipičnih primjera specizma.

Joan Dunayer kritizira prethodno navedenu definiciju specizma, koju je dao Peter Singer, navodeći kako ona ograničava specizam na pristranost u korist jedne vrste i zasniva se jedino na pripadnosti određenoj vrsti. Peter Singer zagovara prava samo onih ne-ljudskih životinja koje su najbližije čovjeku, što Dunayer kroz cijelu svoju knjigu *Specizam* kritizira. Dunayer daje svoju definiciju specizma: „... propust da se, s obzirom na pripadnost vrsti ili karakteristike tipične za neku vrstu, bilo kojem svjesnom biću prida jednak obzir i poštovanje.“⁹ Specizam se može usporediti sa šovinizmom, rasizmom ili seksizmom. Sličnosti su, prema njoj, očigledne. U svim navedenim stavovima postoji određeno opravdavanje diskriminacijskog ponašanja koje za sobom povlači aroganciju i nepravdu, temeljene na osjećaju superiornosti.

Za razliku od konzekvencijalističkog utilitarizma, deontološka etika kao glavni kriterij uzima dužnost prema životinji koja proizlazi iz osobe kao autonomne i slobodne u svom djelovanju. Ljudi su dužni ponašati se tako da ne štete životinjama, premda razlog tome nije „dostojanstvo“ životinjskog života, jer one kao ne-umna bića nisu predmet izravnih dužnosti. Glavni zastupnik deontološke etike je Immanuel Kant. Prema njemu, čovjek ima dužnost prema sebi i prema drugima. Dužnost prema sebi je poštivanje moralnih dužnosti moralne čistoće i načela u sebi. Naša dužnost prema životinjama nije neposredno dužnost prema životinji, već dužnost prema čovječanstvu, prema sebi samome. Ako pas vjerno služi meni, ja to njemu moram vratiti i tako kultiviram svoju dužnost prema čovječanstvu. Mi imamo dužnost prema životinji kojom promičemo čovječanstvo. Ukoliko zlostavljamo životinje sebe degradiramo kao osobu, šteti našim humanim osobinama. Životinje nisu osobe, nego su stvari. One nemaju sposobnost za moralnu dužnost, stoga je opravdano koristiti ih

⁸ Peter Singer, *Oslobođenje životinja*, IBIS grafika, Zagreb 1998., str. 5.

⁹ Joan Dunayer, *Specizam*, Dvostruka duga, Čakovec; Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2009., str. 34.

kao sredstva. Iz tog razloga, Kantovu etiku možemo nazvati antropocentričnom, a razlog moralnog djelovanja prema životinjama je specistički.¹⁰

Joan Dunayer dijeli specizam na starospecizam i novospecizam. Tu podjelu ću u nastavku detaljnije obrazložiti.

3.1 Starospecizam

„Staromodni specisti – zvat ću ih 'starospecisti' – ne vjeruju da bilo koje ne-ljudske životinje trebaju imati zakonska prava ili da zaslužuju onoliko moralnog obzira koliko i ljudi.“ Misleći pri tome na pravo na život i slobodu, ljudski život je osobit. Iskoristiti ne-ljude za ljudske ciljeve sasvim je u redu u njihovim mislima. Ne-ljudi zato postoje. Ne postoji empatija za patnju ne-ljudi, no problem je u tome što nedostatak empatije neće magično izbrisati bol koju se nanosi. Pogrešno je smatrati mučenje čovjeka lošim jer pripada ljudskoj vrsti, već je to loše zato što je svjestan boli. No u starospecizmu je važna samo pripadnost ljudima ili ne-ljudima.

Takav stav mnogi ljudi pronalaze u Bibliji. U Bibliji se nalazi odlomak koji govori o tome kako ljudi imaju vlast nad životinjama. Vlast označava upravljanje ili kontroliranje. Zašto to upravljanje i kontroliranje ne bi bilo u skladu s poštivanjem životinjskih prava?¹¹ Kršćanski starospecisti ne mogu zamisliti da smo u srodstvu s majmunom. Veličaju ljudski rod i njegovu posebnost, možda i više no što je potrebno. Zaboravljaju da je svaka ne-ljudska životinja posebna i specifična. „Starospecisti vide ne-ljudsku životinju kao nešto umjesto kao nekoga, kao nešto nesvjesno, umjesto kao misleću, osjećajnu individuu.“¹² To je slično situaciji u kojoj bijelac kaže: „To je tipičan crnac“. Taj crnac je za njega jednak kao i svi ostali crnci. Individua je isto što i vrsta. Nema individualnosti. Svaka kokoš ili krava koja umre bit će lako zamijenjena jer su sve one iste, sve imaju iste „obaveze“ unutar svoje vrste. Poriče se imanje osobnosti, osjećaja. Muzna krava je ekvivalent mlijeku, lisica je budući šal, tovljena svinja je odrezak... Ne-ljudi ostaju bez moralnih i zakonskih prava zato što ne

¹⁰ Usp. Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, Harper Torchbooks, New York 1963.

¹¹ Usp. Skupina autora, *Ta ravnopravna stvorenja*, Dvostruka duga, Čakovec; Prijatelji životinja, Zagreb 2007., str. 34.

¹² J. Dunayer, *Specizam*, str. 41.

posjeduje određene karakteristike koje čovjek posjeduje. Na što Dunayer dodaje: svjesnost je jedini ispravan kriterij za pružanje temeljnih prava.

Starospecisti se često pozivaju na ne postojanje duše u ne-ljudi kako bi opravdali svoje nemoralno ponašanje. Pitanje posjedovanja i neposjedovanja duše nikako ne može biti opravdanje za nanošenje patnje i boli drugom biću. Naposljetku, postojanje duše nije niti dokazano pa, prema tome, nije valjan argument.

Još jedan veliki nedostatak je u samom zakonu. Doneseni su zakoni koji štite slabe i nemoćne ljude, no ne bi se baš isto moglo reći i za ne-ljude. Uz to je jasno kako je svaki ne-ljudski život i manje vrijedan nego ljudski. Specist će reći kako ljudski život „ima veću vrijednost za druge“¹³, no ako se sagleda iz malo šire perspektive postaje jasno da je ta vrijednost negativna po sve ne-ljude. Krčenje šuma, pretjerano lovljenje koje dovodi izumiranja vrsta, uništavanje same klime i zagađivanje okoliša daje čovjeku potpuno negativnu vrijednost za sve ne-ljude koji se nalaze oko njega.

Starospecisti će također reći kako ne-ljudi ne mogu patiti u jednakoj mjeri kao i ljudi. Negira se mogućnost jednakog ili čak jačeg osjećanja boli. No dokazano je kako riba ima prag osjetljivosti dodira koji se može usporediti s ljudskom rožnicom. To znači da kada dotaknemo ribu ona proživljava bol kao da nama netko pritišće rožnicu.¹⁴ Ne-ljudi se ponašaju kao da osjećaju bol, no starospecisti će to zanemariti i zaniijekati. Riba se trzaju dok ih držimo, gotovo sve životinje se otimaju i vrište dok ih se ubija na bolan način. Starospecisti niječu i postojanje tuge, straha kao i ostalih emocija kao jedno od opravdanja za nanošenje zla ne-ljudima.

Starospecisti tvrde kako ljudi imaju višu inteligenciju nego ne-ljudi. Na to nadovezuju i govorne sposobnosti. Iako smatraju kako je govor dokaz inteligencije, životinje razvijaju potpuno drugačije sustave komunikacije kojima čovjek nije ovladao. Komunikacija kao što je ultrazvuk, infrazvuk čovjek ne može ni zamisliti bez pomoćne tehnologije. Problem je u tome što se od ne-ljudi očekuje ponašanje jednako kao u ljudi. Inteligencija, komunikacija, životne navike, ciljevi i želje moraju biti identične ljudskima. Pa niti sami ljudi unutar svoje rase nisu isti, tako da se možemo zapitati: kako onda očekivati to od ne-ljudi?

Superiorna moralnost je još jedna od izlika za zlostavljanje ne-ljudi. Uvjereni su kako su ljudi moralniji od ne-ljudi te im to daje za pravo uskraćivanje temeljnih prava. No serijski

¹³ Isto, str. 46.

¹⁴ Usp. isto, str. 47.

ubojica će u mnogo zemalja ostati doživotno u zatvoru, jer ne postoji smrtna kazna. Čak će i takva osoba imati temeljna prava, dok se ne-ljudima to isto uskraćuje.

Immanuela Kanta bih se usudila nazvati starospecistom upravo zbog njegovog naglaska na kriteriju za moralni obzir: biti čovjek ili ne. Svaka dužnost prema životinji se opet vraća na čovjeka.

3.1.1. Starospecističko pravo

„Krivični zakon u SAD-u definira ubojstvo kao neopravdano ubijanje individue ili osobe. Pas je individua. Ali zakon definira individuu kao ljudsku individuu.“¹⁵ Pas je vlasništvo čovjeka. Dakle, ako neki čovjek povrijedi ili ubije psa, neće ga se teretiti za ubojstvo, nego za oštećivanje ili uništavanje nečijeg vlasništva. Ovaj stav možemo povezati s pogledom indirektno (neizravne) dužnosti, o čemu govori Tom Regan. Ovdje nije naglasak na povređivanju psa, već na povredi vlasnika psa i njegovog vlasništva.¹⁶

Zakoni o zaštiti divljih životinja su starospecistički. Zakoni o zaštiti morskih sisavaca i zakoni o ugroženim vrstama pružaju zaštitu određenim vrstama, ali ne i pojedinačnoj životinji.

„U trinaestom amandmanu Ustava SAD-a stoji: 'Niti ropstvo niti svojevolsna podčinjenost ne smije postojati unutar SAD-a osim kao kazna za zločin za koji je osoba bila propisno osuđena.' Ne-ljudi nisu počinili nikakav zločin, pa ipak su zaslužnjeni: drži ih se kao vlasništvo.“¹⁷ Podupiru se razne utrke, vivisekcije, zoološki vrtovi, farme u kojima se pilići, krave i razni drugi ne-ljudi, pogodni za ljude, drže u skandaloznim uvjetima kako bi se od njih dobio krajnji produkt. Niti klanje se ne provodi odviše humano. Zakonski propisi štite uglavnom samo one ne-ljude koje nazivamo kućnim ljubimcima. Iako je i ovdje ta zaštita upitna te se slabo provodi u praksi. Zakon o humanom klanju odobrava klanje tako da se životinju učini brzo neosjetljivom na bol ili joj se, dok je pri svijesti, prerežu obje vratne žile kucavice. Okrutna istina je da to nerijetko nije tako. Osim toga, sam izraz „humano klanje“ krije u sebi nešto paradoksalno i odbojno.

¹⁵ Isto, str. 62.

¹⁶ Usp. Tom Regan, *The Case for Animal Rights*, Routledge & Kegan Paul, London 1983., str. 338.

¹⁷ J. Dunayer, *Specizam*, str. 65.

Činjenica je da čovjek može zdravo živjeti bez mesa i nadomjestiti potrebne elemente u vegetarijanskoj prehrani. U skladu s tim, svako ubijanje ne-ljudi kao izvora hrane postaje nepotrebno.

3.1.2. Starospecističko zagovorništvo

„Starospecističko zagovorništvo uključuje pozivanje na vlastiti interes ljudi, rječnik trivijalizira ili legitimizira zlostavljanje ne-ljudi i 'zaštitarstvo' koje teži izmijeniti, a ne okončati, neki oblik specističke eksploatacije.“¹⁸

Ako se netko odluči boriti protiv specizma, a da pritom zapostavlja nemoralnost, on je zagovornik starospecizma. Mnogo puta bi se zagovornici koji nastupaju protiv specizma služili starospecističkim rječnikom. Riječi kao što su 'perad' ili 'životinje' imaju negativnu konotaciju. Riječ 'zaštita' ne traži kompletno ukidanje zlostavljanja već samo ublažavanje istog. Zagovaranje humanog klanja, humanog uzgoja, manje okrutnosti itd. ne ukida u potpunosti patnju kroz koju ne-ljudi prolaze, već ju samo smanjuje. Kod takvog zagovaranja za ne-ljude nema ni na vidiku ideje o istinskoj slobodi. Npr. zagovaranje humanijeg klanja kokoši ili držanja u većim kavezima mijenja način ubijanja ili održavanja životu, ali ne mijenja činjenicu da je ona tuđe vlasništvo koje će biti ubijeno u ovom ili onom trenu. Takvo zagovaranje prikazuje kako je moralno ubiti kokoš ako pazimo na način na koji će ju se ubiti. Kada sami zagovornici „zaštite“ i „prava“ životinja imaju takav stav, sama javnost počinje prihvaćati ubijanje ne-ljudi kao moralno prihvatljivo ako se, barem malo, uljepša sam proces.

3.2. Novospecizam

„Novospecisti zagovaraju prava za samo neke ne-ljude, one čije misli i ponašanja najviše nalikuju ljudskima. (...) Nadalje, novospecisti pridaju veći moralni obzir i jača temeljna prava ljudima nego bilo kojim drugim životinjama. Oni životinjski svijet gledaju kao hijerarhiju, s ljudima na vrhu.“¹⁹

¹⁸ Isto, str. 83.

¹⁹ Isto, str. 111.

U ovu skupinu Dunayer svrstava Petera Singera koji smatra da prava trebaju imati samo svjesni ne-ljudi. On ovdje uključuje „sposobnost za patnju ili iskustvo užitka ili radosti“, a ne-ljudi koji to ne posjeduju su „zamjenjivi“. Za novospeciste je u redu uzgajati ne-ljude za prehranu ili izvršavati pokuse na istima ako rezultiraju većim dobrom. Njih svrstavamo među specističke utilitariste. Unutar kozenkvencijalističkog pristupa u etici Singer govori o klasičnom utilitarizmu i utilitarizmu zasnovanom na interesu. Singer zastupa utilitarizam interesa, koji uzima u obzir interes pogođenih, a pritom se nadilazi vlastiti interes. Ako se već promatra sa strane utilitarizma, onda je život čovjeka manje vrijedan od života pilića jer čovjek nanosi mnogo više patnje i boli od pilića. Dunayer kritizira Singera u zbog nedosljednosti njegova utilitarizma. Da bi bio dosljedan utilitarist, trebao bi uključiti kao zaključak i ubijanje nesretnih ljudi te njihovu zamjenu sretnijima kako bi povećao račun sreće. No Singer ovaj pristup zaobilazi. Za njega životinje nisu individue već zamjenjive posude koje sadrže patnju i sreću. Tvrdi kako većina životinja nema osjećaj straha, interes za život, smisao za budućnost, planove, dalekosežne ciljeve, intenciju za društvenim vezama. Čak i ako jesu svjesne, ta svijest nije povezana kroz vrijeme. Dunayer se ne slaže s njegovim antropocentričnim i specističkim kriterijima²⁰

Čovjek s Alzheimerovom bolesti ima manje prava na život nego svjesna čimpanza, ali opet potpuno zdrava riba ima manje prava na život od čovjeka. Tako su, zbog uvjerenja da riba nema potrebnu razinu svijesti, interes za životom, društvene veze, superiorne mentalne moći itd. indikator ljudskosti.

Smrt individue koja ima želje u budućnosti je veća šteta od one koja živi u sadašnjosti jer su joj ukinute želje za djelovanjem i samo ispunjenje tih želja. Iz tog stajališta dalekosežni ciljevi imaju veću vrijednost od onih momentalnih, sa čime se Dunayer također ne slaže.

Društvene veze ne predstavljaju najbolji kriterij za određivanje prava na život jer su mnoge životinje izrazito društvene, a i sama društvenost može za sobom povući pozitivne i negativne osjećaje. Zakoni nisu ništa drugačiji za ljude koji žive samotno niti za ljude koji su izrazito društveni. Mentalne moći kao kriterij za pravo na život nisu održive jer mnoge životinje posjeduju odlične mentalne moći. Svi znamo koliko jedna vrana ili čimpanza može riješiti zagonetki ili pak kakvo pamćenje ima jedan slon. Pa čak i ako nema mentalne sposobnosti svaka vrsta ima razvijene druge karakteristike koje joj pomažu u preživljavanju. Je li čovjek manje vrijedan jer nema vid lava po noći? Priroda je svakoj vrsti podijelila

²⁰ Usp. isto, str. 113.

prednosti i mane, tako da nemamo pravo reći: ovo je biće vrijednije od onoga. Samosvijest te osjećaj za budućnost i prošlost kao indikatori ljudskosti, kao i većina kriterija koji „daju pravo na život“, samo odražavaju ljudski narcizam.

3.2.1. Novospecističko pravo

Novospecistički zakon bi odobrio zakonska prava samo onim ne-ljudima koji imaju dovoljno sličnosti sa ljudima. Takav zakon postoji samo u teoriji. Pojam osobe nekada je isključivao crnce, oni su bili stvar i vlasništvo. Autonomija je jedan od kriterija za davanje osnovnih prava. Ako je ne-čovjek svjestan sebe i može se prepoznati u zrcalu, onda on ima pravo na temeljna prava. Često bi se provodio test sa ogledalom gdje se očekuje od životinje da samu sebe prepozna., što je, kako je već rečeno, sasvim pogrešan pristup.

Genetska bliskost ljudima u ovom pogledu je važna za davanje temeljnih prava. Prema tome, jedan kukac nema temeljnih prava. No srodnost sa čovjekom ne označava ujedno i sličnu inteligenciju. Hobotnica ima sličniju inteligenciju ljudskoj, iako je žaba čovjeku bliža genetski.

Među zagovornike novospecizma Dunayer svrstava i Stevena M. Wisea, američkog borca za zaštitu životinja. Dokazivanje ljudskosti se očekuje od ne-ljudi, dok je kod ljudi, barem deklarativno, odavno prestalo biti kriterijem za stjecanje prava.

3.2.2. Novospecističko zagovorništvo

GAP (Great Ape Project; Projekt „Veliki (čovjekoliki) majmun“) želi prenijeti pojam osobe na vrlo mali broj ne-ljudskih vrsta, i to na temelju sličnosti ljudima. Upravo iz tog razloga oni predstavljaju zagovornike novospecizma. „U GAP-u stoji da ne-ljudski veliki čovjekoliki majmuni imaju mentalne sposobnosti i emocionalan život, dostatne da se opravda njihovo uključivanje u zajednicu jednakih.“²¹ Oni traže genetske, kognitivne i bihevioralne sličnosti s ljudima. Usredotočuju se na ovu skupinu zbog „strašne nevolje“ čovjekolikih majmuna. Ovdje je problem što se prava ne primjenjuju na razini individua, niti su sve individue jednake. Pokazujući veći moralni obzir prema ugroženim vrstama ne poštuje se

²¹ Isto, str. 150.

načelo jednakog obzira prema individuama. Isto se događa i kod Zakona o zaštiti morskih sisavaca te Zakona o ugroženim vrstama.

Dunayer zahtijeva da se prava za ne-ljude ostvaruju na nespecistički način. Na način kojim nećemo uzvisiti jednu vrstu iznad druge, već ćemo time zagovarati potpunu jednakost.

3.3. Nespecizam

„Bilo koji oblik svijesti trebao bi biti dostatan za dodjeljivanja pravnog statusa osobe.“²² Oblici svijesti mogu biti razni: sposobnost doživljavanja, patnja, misao, percepcija neki su od njih.

Prema klasičnom utilitarizmu, djelovanje je ispravno ako proizvodi jednaku ili veću sreću svih koji su pogođeni tim djelovanjem u odnosu na neko drugo djelovanje. Jeremy Bentham govori o patnji i sreći koje uređuju naše živote: „Priroda je čovječanstvo stavila pod upravu dva suverena gospodara, boli i zadovoljstva. Samo za njih je da ukažu na ono što trebamo učiniti, kao i da odredimo što ćemo učiniti. S jedne strane, standard ispravnog i pogrešnog, s druge strane, lanac uzroka i posljedica, pričvršćen je na njihovo prijestolje. Oni nama vladaju u svemu što činimo.“²³ Sposobnost za patnju prema Benthamu daje pravo na jednako uvažavanje. Ona postaje dovoljan i nužan uvjet postojanju bilo kakvih interesa. Pritom on razmatra interes zajednice i pojedinca. Za njega je važno načelo korisnosti, a korisno je sve ono što proizvodi korist, prednost, zadovoljstvo, dobro ili sreću. Za njega nije važno može li životinja misliti ili govoriti, već može li patiti. Bentham definira etiku kao umjetnost usmjeravanja djelovanja ljudi na proizvodnju najveće moguće količine sreće, od strane onih čiji je interes vidljiv.

Nespecistički utilitarizam u svoju računnicu uključuje i nesretne ljude koje bi ubili kako bi se povećao broj sretnih ljudi. Iz stajališta ne-specizma moralno je prihvatljivo ubiti ne-čovjeka samo u slučaju ako bismo smatrali moralno prihvatljivim napraviti to isto čovjeku. Za nespeciste svjesnost, kao i bilo koja druga sposobnost doživljavanja, jedini je valjani kriterij za pružanje osnovnih prava. Sva svjesna bića imaju jednaka prava. Kao i Dunayer, Tom Regan je nespecist koji traži jednaka prava za sva bića. On s deontološkog stajališta govori o pogledu prava, koji se temelji na inherentnoj vrijednosti svakog pojedinca. Za razliku od

²² Isto, str. 161.

²³ Jeremy Bentham, *The Principles of Morals and Legislation*, Prometheus Books, Amherst 1988., str. 1.

utilitarista Petera Singera, Regan ne odobrava zle postupke dobrim rezultatima, što znači da nikakvi pokusi niti držanja životinja u kavezu ne mogu biti opravdana budućim izlječenjima. Ovdje korisnost ili stupanj inteligencije nisu mjerilo za način postupanja prema životinjama. Pogled prava ne podržava nikakav oblik racionalne, seksualne ili socijalne diskriminacije, a jedini kriterij jest da biće mora biti iskustveni subjekt života.²⁴

Ne-čovjek se može ubiti samo ako se u istim okolnostima prihvaća ubiti čovjeka. Dakle, moralno je prihvatljivo ubiti medvjeda koji je napao čovjeka jednako kao i čovjeka koji je nasrnuo na čovjeka. Eutanazija, kao pomoć prilikom rješavanja čovjeka ili ne-čovjeka patnje, također je moralno prihvatljiva. Namjerno usmrćivanje bilo kojeg svjesnog bića, čovjeka ili ne-čovjeka nije moralno prihvatljivo. Ovdje više nisu važni stupanj inteligencije, sličnost ljudima ili vrijednost života. Važno je da su jedinke svjesne, da mogu doživjeti misli ili osjećaje.

Organizmi koji nemaju živčani sustav su: spužve, romboze, ortonektide, plakozoe. S obzirom na nedostatak navedenog, oni ne mogu osjetiti bol. No postoje ljudi koji boluju od poremećaja po imenu kongenitalna analgezija. Ti ljudi ne osjećaju bol. Osjećaju toplinu ili pritisak, svjesni su toga, ali ne mogu osjetiti bol.

Prema nespecizmu, čak i beskralješnjaci imaju svijest. To se može uočiti iz načina života. Oni uče na temelju dobrih i loših iskustava te znaju kako se ponašati u skladu s tim. Npr. pčela će se nakon leta vratiti u košnicu i otplesati poruku o smjeru i udaljenosti hrane koju je pronašla. Mravi često znaju graditi mostove od lišća i grančica ili čak vlastitih tijela. Navodi se i pokus sa morskom zvijezdom gdje bi pustili svjetlost i nakon toga bacili dagnju na dno. Zvijezda bi povezala pojavljivanje svjetlosti s hranom te bi se prilikom pojave svjetlosti počele spuštati na dno. Nakon nekog vremena prestali bi bacati dagnje na dno nakon puštanja svjetlosti. Ubrzo bi se i zvijezde prestale spuštati na dno. Taj eksperiment nam pokazuje da, iako zvijezda nije slična čovjeku, može učiti.

„Dokazi i evolucijska teorija također upućuju na to da su životinje koje imaju živčani sustav, ali ne i raspoznatljivi mozak, svjesne. Stoga im treba pružiti moralni obzir i temeljna zakonska prava.“²⁵

²⁴ T. Regan, *The Case for Animal Rights*, str. 334.

²⁵ J. Dunayer, *Specizam*, str. 173.

3.3.1. Nespecističko pravo

Nespecističko pravo tvrdi sljedeće:

„Pogrešno jest ozljeđivati neljude radi informacije i napretka u karijeri (vivisekcija); radi zabave (sportski ribolov, lov, vodeni zatvori...); držanje kućnih ljubimaca (uzgajanja pasa i mačaka, trgovanje egzotičnim kućnim ljubimcima...); radi taštine (biseri, svila, neljudska dlaka i koža...); zbog kuharskih navika, sklonosti ili prikladnosti (med, meso, jaja...); radi profita (sve navedeno); ili zbog bilo kojeg drugog razloga osim neposredne, izravne nužde.“²⁶

Svako svjesno sudjelovanje u navedenim situacijama prema nespecizmu bi trebalo biti zabranjeno i kažnjivo. U ovom kontekstu utilitarističke računice nemaju mnogo utjecaja. Držanje ne-ljudi kao vlasništva apsolutno je nedopustivo. Svi bi ne-ljudi trebali, prema Ustavu, biti proglašeni osobama, pa time steći prava jednaka ljudima. To bi se moglo ostvariti kada bi se krenulo od nižih sudova te putem priziva došlo do Vrhovnog suda. Ne-ljudi bi tada bili u skrbništvu ljudi, a prava bi im bila jednaka pravima male djece. One bez skrbnika puštalo bi se u prirodu, u slučaju da su u stanju opstati. Ukoliko nisu, stavljalo bi ih se u utočišta koja imaju prirodno okruženje. Proglašenje ne-ljudi osobama označilo bi potpuni prekid nemoralnog ponašanja prema ne-ljudima, te napokon dobivanje temeljnih prava, kao što je pravo na život. Čak i kada bi došlo do emancipacije ne-ljudi bilo bi potrebno zaštititi ih od naknadnih zlostavljanja. To se odnosi na zadiranja u njihov životni prostor te uništavanje istog. Iz tog razloga autorica zagovara nultu stopu rasta populacije, kako bi se smanjile izgradnje i uništavanje prirodnog staništa ne-ljudi.

3.3.2. Nespecističko zagovorništvo

„Nasuprot starospecističkom i novospecističkom zagovorništvu, nespecističko zagovorništvo promiče cilj emancipiranja svih svjesnih bića od ljudskog zlostavljanja.“²⁷ Zagovornici nespecizma spašavaju ne-ljude i pružaju im utočište sukladno njihovim pravima. Traže abolicionističke zabrane koje su u skladu s moralnim pravima ne-ljudi. Tu su zabrane korištenja životinja u cirkusima, zabrane lova, zabrane vivisekcije na životinjama... Razlikuju se u tome što one ne smanjuju nanošenje boli, već ju u potpunosti zabranjuju.

²⁶ Isto, str. 176.

²⁷ Isto, str. 191.

Problem predstavlja prehrambena industrija: teško će se ukinuti klanje svinja ili goveda. Prije toga je nužno promicati veganstvo kako bi tržište imalo što manju potražnju za mesom, te bi naposljetku mesne industrije kao i sve ostale industrije bazirane na ne-ljudskim izvorima propale. Nespecistički zagovornici pozivaju na totalne bojkote proizvoda dobivenih od ne-ljudi, šire znanje o načinu na koji se dolazi do tih proizvoda i njihovoj nemoralnosti. Odgovorna politika prema životinjama (Responsible Policies for Animals, RPA) jedna je od udruga koja je vodila kampanju za zagovorništvo prava životinja. Oni žele u potpunosti ukinuti životinjsku industriju. Iako je lijepo zagovarati humanije načine održavanja na životu i humanije načine klanja, i dalje se naposljetku krši temeljno pravo, a to je pravo na život. Lijepo je da pile ima prostran okoliš u kojem živi, da krava ima pašnjak na kojem pase, da ih se onesvijesti prije no što ih se zakolje, no naposljetku će ipak biti zaklani. Upravo to nespecizam želi iskorijeniti i pružiti im temeljna prava.

Specizam se može svrstati u koš s ponašanjima kao što su rasizam i seksizam, ali nažalost to još uvijek nije prepoznato od strane šire javnosti. Štoviše, mnogo ljudi nikada nije niti čulo za riječ 'specizam'.

4. Jednakost

4.1. Jednakost među ljudima

Među samim ljudima ne vrijede načela potpune jednakosti. Ne tako davno crnci su bili roblje i vlasništvo, tuklo ih se ponižavalo, prodavalo i ubijalo. Žene su se borile za svoju jednakost u društvu. I danas, nažalost, postoje vidljive razlike; iako zakonski jednaki, u stvarnom svijetu se brojni ljudi još uvijek bore za svoju jednakost. S obzirom na to da unutar ljudske rase postoje nepravde i nemoralna ponašanja, jasno je u kakvoj su tek poziciji ne-ljudi. Za vrijeme Hitlera bilo je uobičajeno Židove nazivati životinjama, ili se odnositi prema njima kao prema životinjama, držati ih u koncentracijskim logorima koji liče na uzgajivačnice i klaonice, pa čak ih i ubijati kao životinje. Naravno, pritom je riječ 'životinja' imala negativan i ponižavajući prizvuk.²⁸

Što je to jednakost? Jednakost je „postojanje jednakih uvjeta za sve, ravnopravnost u političkom i socijalnom smislu; jednaštvo“.²⁹ Peter Singer, objašnjavajući navedeni pojam, koristi Johna Rawlsa: moralna osobnost je osnova jednakosti među ljudima. Problem je što nemaju svi ljudi jednak osjećaj za moralnost, tj. netko može biti osjetljiviji, a netko hladniji na neki nemoralan postupak. Štoviše, neki ljudi uopće nisu moralni. Inteligencija kao mjerilo jednakosti također ne prolazi. Ljudi su različitih umnih sposobnosti, jedna osoba može imati kvocijent inteligencije 150, a druga 80. Hoće li onda osoba sa manjim kvocijentom izgubiti neka od temeljnih prava?

Inteligencija je jedno od najčešćih mjerila za jednakost. Kada bi se na taj način uspostavljala hijerarhija, osobe poput Alberta Einsteina bile bi nužno vladari. Vidimo da u stvarnosti to tako ne funkcionira.

Nije utvrđena niti znatno veća razlika u inteligenciji između spolova. No postoje različite vrste inteligencija. Žene su bolje u verbalnom, kreativnom i emocionalnom području, dok su muškarci bolji u prostornom, matematičkom i natjecateljskom području. Često muškarci budu agresivniji. No opet, inteligencija se razvija sukladno potrebama. Žena koja će živjeti u prirodi imat će puno bolju prostornu inteligenciju od muškarca koji nije izašao iz kuće. Društvo u najvećoj mjeri određuje kako ćemo se ponašati te koju ćemo predispoziciju

²⁸ Usp. Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

²⁹ Usp. Charles Patterson, *Vječna Treblinka. Naše postupanje prema životinjama i Holokaust*, Genesis, Prijatelji životinja, Zagreb 2005., str. 67–69.

više razviti. Ljudima bi se trebali prestati unaprijed zadavati oblici ponašanja i svrstavati ih se u koševu muško/žensko. Koliko god da su različiti, koliko god da ljude svrstavamo u kategorije, svi oni imaju jednake interese. Inteligentniji i manje inteligentni imaju jednak interes za život bez boli i patnje. Muško i žensko imaju jednak interes za napredovanjem i većom plaćom.

Za utilitariste preferencija/interesa jednakost je pravo na uvažavanje interesa u istoj mjeri prema jednome kao i prema drugome. Svakako je jednom robu u interesu biti slobodnim, a svakoj je ženi u interesu da ju se ne podcjenjuje samo zato što je žena.

Kako bismo imali jednake uvjete za zapošljavanje, prije bismo trebali imati jednake uvjete za obrazovanje i napredovanje. Peter Singer u knjizi *Praktična etika* to naziva jednakošću mogućnosti. To je nemoguće u potpunosti ostvariti, no kada bi se i ostvarilo, ono što bi ljudi razvijali uvelike bi ovisilo o tome što su genetikom naslijedili od roditelja. Netko bi naslijedio odlične verbalne sposobnosti, a netko vizualne, te bi se u skladu s tim razvijali i napredovali. Prema tome niti jednako organizirane mogućnosti svakom pojedincu nisu garancija za postizanje kasnije jednakosti. Kada bismo se i odlučili jednako plaćati programera i čistačicu, došlo bi do odljeva visokokvalificirane radne snage.

Jedan od načina postizanja jednakosti bilo bi i afirmativno djelovanje. U tom se kontekstu provodi „obrnuta diskriminacija“.³⁰ Primjer obrnute diskriminacije je kada se npr. određenoj manjini da prednost u upisu na fakultet samo zato što ta manjina čini mali postotak. Primjer bi bio i kada se daju dodatni poticaji za zapošljavanje osoba s invaliditetom. No prilikom provođenja afirmativnog djelovanja, mora se paziti da se pri tome ne krše prava jedne ili druge strane. Pošto je Singer utilitarist preferencija, on ustvari želi jednako uvažiti sve interese.

4.2. Jednakost među životinjama

Peter Singer želi jednakost uvažavanja interesa proširiti na sva bića. No ipak ga ograničava samo na bića koja mogu patiti ili uživati.

Kao što rasisti nisu pridavali jednaku važnost boli tamnoputom Afrikancu, tako ni specist ne pridaje jednaku važnost boli miša. Peter Singer kaže: „Ako biće pati, onda ne može

³⁰ Peter Singer, *Praktična etika*, KruZak, Zagreb 2003., str. 34.

postojati moralno opravdanje da se tu patnju odbije uzeti u obzir.³¹ No nakon toga kaže kako je ljudska bol gora od ne-ljudske zato što ljudi imaju viši stupanj svijesti o boli, ali to svejedno treba uzeti u obzir. Ako se na životinji provode bolni eksperimenti, tvrdi Singer, ona manje pati jer posjeduje manji stupanj svjesnosti. Za čovjeka to predstavlja muku, strah, iščekivanje. No tada se taj isti miš može poistovjetiti s novorođenčadi ili ljudima manjih intelektualnih sposobnosti.

Postoji razlika između toga udari li se dlanom malo dijete ili konj. Konj zbog deblje kože ima slabiji osjet dodira, dok dijete ima osjetljiviju kožu.

Što se tiče uzgoja, Singer zastupa humanije uvjete uzgoja životinja, a ne potpun prekid držanja u zatočeništvu. Protivi se provođenju bespotrebnih eksperimenata na životinjama, kao npr. u kozmetičkoj industriji.

4.2.1. Prigovori oslobođenju ne-ljudi

Prigovori oslobođenju ne-ljudi koji se najčešće pojavljuju su sljedeći:³²

1. Kako znamo da životinje mogu osjećati bol?

Kao što malo dijete plakanjem, previjanjem i ostalim znakovima pokazuje bol iako ne zna pričati, tako je i u životinja. Iako ne znaju govoriti ljudskim jezikom, jasno to daju do znanja svojim ponašanjem. Dijete će plakati kada se udari, miš će cviliti kada ga se ozlijedi. Također je jasno kako svi kralježnjaci imaju sličan živčani sustav našem, pa tako možemo za kralježnjake sa sigurnošću reći da osjećaju bol. Osobno bih nadodala kako se jedna glista, iako nije kralježnjak, kada ju čovjek nagazi, grčevito počne savijati. Jedan insekt, kada ga se ozlijedi, također naglo promijeni ponašanje te njegove nožice i ticala rade punom brzinom. Iako nisu kralježnjaci, njihovo ponašanje ukazuje da nešto nije uredu.

2. Životinje jedu jedna drugu, dakle zašto ne bismo i mi jeli njih?

Ovaj se prigovor pripisuje Benjaminu Franklinu koji je nakon vegetarijanstva došao do navedenoga zaključka. Ovom prigovoru se može prigovoriti kako životinja ubija da bi

³¹ Isto, str. 44.

³² Isto, str. 52.

preživjela, dok čovjek više ne živi na taj način. Životinja nema alternativu svojoj prehrani, te nema mogućnosti ni sposobnosti razmišljati o etičnosti postupaka prilikom prehrane.

3. Razlike između ljudi i životinja

Korištenje oruđa, jezika, posjedovanje samosvijesti, zaključivanje, autonomija, izbor u životu... neke su od glavnih razlika kojima se diferencira ljude od ne-ljudi. Iako mnoge životinje koriste oruđe i jezik, možda čak i posjeduju samosvijest, autonomiju i izbor djelovanja, mi im to negiramo. No čak i da ne posjeduju, je li to dovoljan razlog za ignoriranje nanesene patnje koja je toliko očita? Ima li čovjek zbog toga pravo na veći stupanja uvažavanja interesa od ne-čovjeka? Prema Peteru Singeru, čovjek proživljava veću patnju zato što je svjestan svoje buduće smrti, a životinja nije. No on ne tvrdi da zato čovjek vrijedi više kao biće.

4. Etika i recipročnost

Shvaćanje koje se pronalazi još u Platonovoj *Državi*, a iz njega proizlazi kako životinje ne mogu recipročno uzvraćati u suzdržavanju od činjenja opakih stvari pa sukladno tome one su izvan granica etičkog ugovora. Lav se ne može suzdržati da ne napadne čovjeka pa se jednako tako čovjek ne mora suzdržavati da napadne lava. Ako bi se i vodili tim prigovorom, tada bismo iz etičkog ugovora morali isključiti malu djecu i ljude s intelektualnom invalidnošću. Za utilitarista, razlog ulaska u etički ugovor jest vlastiti interes. Ljudi međusobno ne trebaju djelovati etički, na to ih tjera vlastiti interes.

5. Iskorištavanje životinja

Charles Patterson uočava kako su ustvari europski kolonisti prenijeli u Ameriku stav koji podupire iskorištavanje životinja za rad, hranu, odjeću i prijevoz. Iskorištavanje je bilo prisutno i prije, no Engleska je bila predvodnica na tom području.³³

Utilitaristi postavljaju vrijednost osobe iznad vrijednosti životinje. Klasičnim utilitaristima kao što su Jeremy Bentham, John Stuart Mill i Henry Sidgwick neispunjene želje u budućnosti u slučaju smrti nisu važne kada dođe u pitanje pogrešnost ubijanja. Za njih je važan samo osjećaj nelagode i straha zbog znanja ljudi da će biti ubijeni, pa zbog toga drugi ljudi promišljaju o svojim izgledima za preživljavanje. To je neizravna osnova jer se odnosi na posljedice za druge ljude, a ne na posljedice onoga koji će biti ubijen. To je razlog zašto je za klasične utilitariste ubijanje osobe važnije od ne-osobe. Ukoliko smatramo da životinja može patiti jednako kao i čovjek, tada su jednako važni po pitanju mučenja. Za utilitariste preferencija krivo je svako ubijanje životinje i osobe ako ona ima interes živjeti. No upravo zbog svojih želja o budućnosti, gore je ubiti čovjeka nego životinju. Za životinju se ne zna želi li se samo riješiti trenutne boli ili uz to postoje i neke njezine želje koje zbog smrti neće biti ispunjene. Zbog razumijevanja sebe kao postojećeg u vremenu i autonomije osoba ima veće pravo na život.³⁴ Kantova deontologija neizravne dužnosti dopušta korištenje životinja kao instrumenata jer životinje nisu osobe i nemamo izravnu dužnost prema njima.

5.1. Područje prehrane

Jasno je da čovjek svoju hranu uzgaja na raznoraznim farmama. Osim biljaka, on uzgaja i životinje radi hrane. Uzet ćemo neke od najčešćih primjera, kokoši i svinje. Kokoši najčešće cijeli život provedu u željeznim kavezima toliko natrpanim da se jedva miču, dok muške jedinice ubijaju na samom početku (plinom ili ih žive zakopavaju) zbog neisplativosti. Nedostatak prostora za kretanje i ostalih osnovnih uvjeta za normalan život onemogućava razvoj kostiju i mišića. Kada kokoš više nije profitabilna, putuje u klaonicu gdje joj tokom transporta lome kosti i nanose ozljede zbog nesmotrenosti. Naposljetku završava na pokretnoj traci gdje joj nož reže grkljan. Svinje se pak nakon četiri tjedna života odvođi u kavez gdje se guše u vlastitom izmetu zbog loše ventilacije. Nakon dostignute kilaže, premješta ih se u

³³ Usp. Ch. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 74.

³⁴ Usp. P. Singer, *Praktična etika*, str. 69–76.

betonski obor sa željeznim šipkama gdje provode ostatak života do klanja. Kastracije se obavljaju bez anestezije. Kada je prase napokon spremno za klanje, vozi se kamionom u klaonicu. Prase je dobro prošlo ako ga je električni omamljivač omamio. Nakon toga ga nesvjesno ubace u vrelu vodu i raskomadaju (mnogi su svjesni i poprilično živi za vrijeme tog procesa). Slične se stvari događaju sa ostalim ne-ljudima u procesu „uzgoja“ u industrijskim uzgajalištima. Niti zakoni o „humanijem klanju“ ne pomažu jer se cijeli proces izvodi „traljavo“ i bez imalo obzira prema živim bićima. Moralna procjena jest kako se na taj način nanosi velika šteta velikom broju živih bića, a proizvodi velikih uzgajališta nisu neophodni za potrošače. Potrošači mogu živjeti zdravo i bez mesa. Oni možda ne ubijaju i ne muče izravno životinje ali kupnjom životinjskih proizvoda potiču na takvu industriju. Dokle će biti kupaca do tada će biti i industrijskog uzgoja životinja. Mogli bismo se složiti kako je ovo određena vrsta utilitarističkog pogleda. Velike količine masnoće, kolesterola i proteina su glavni uzroci mnogih bolesti kod ljudi, tako da su žitarice, voće i povrće mnogo zdraviji prehrambeni proizvodi. Tri milijuna obiteljskih farmi ostalo je bez posla upravo zbog razvoja industrijskih. Velike industrije uništavaju okolinu i prirodna staništa životinja. Čak se i na samim radnim mjestima zlostavlja radnike namećući im neizdrživ tempo rada. Jedini kvalitetan argument protiv uništenja velikih industrija je mnoštvo nezaposlenih ljudi.³⁵

Singer u utilitarizmu po pitanju ubijanja životinja razlikuje gledište prethodnog postojanja i ukupno gledište. Prvo kaže kako se ne smije ubiti stvorenje kojem se može u životu omogućiti da proživi više ugone nego boli, a po tome je pogrešno ubiti životinju radi hrane. Drugo podržava ubijanje radi hrane, a tiče se argumenta nadomjestivosti. Prema njemu je upravo ubijanje životinja radi hrane uzrok „stvaranja“ novih životinja. Kada se ne bi jelo meso, ne bi se hranile životinje za klanje.

5.2. Područje znanstvenih istraživanja

Istraživanja mogu biti usmjerena prema određenim ciljevima: stjecanje saznanja o biološkim procesima, funkcijama, istraživanja koja istražuju medicinska, veterinarska, biološka saznanja da bi se olakšala briga za zdravlje ljudi i životinja. Neka testiranja služe za ispitivanje sigurnosti lijekova i ostalih proizvoda, a neka se odvijaju u obrazovne svrhe.

³⁵ Usp. David DeGrazia, *Prava životinja*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2004., str. 67–80.

Eksperimenti, pokusi na životinjama često podrazumijevaju „edukativni, praktični rad koji podrazumijeva ozljeđivanje životinja.“³⁶ Mnogo puta se pokazalo kako ta istraživanja ne daju iste rezultate kao i na ljudima. Primjerice, povezanost cigareta i raka pluća na ljudima je očita dok se kod ne-ljudi ta povezanost ne može ostvariti. Isto je primjer sa azbestom i rakom kod ljudi i ne-ljudi. Štoviše, moglo bi se reći da su mnoga medicinska otkrića i kasnila upravo zbog različitih rezultata eksperimenta na ljudima i ne-ljudima. Upravo zbog razlike u građi samog organizma životinja nije prikladna kao instrument. Na životinjama se vrše čak i psihološki eksperimenti, kao što su razvoj mladunčeta majmuna bez majke. Psihološki eksperimenti na životinjama nisu produktivni zato što životinjama nedostaju određeni obiteljski, kulturni i društveni čimbenici koji su ljudska svakodnevnica. Na životinjama se istražuju ovisnosti i genetske bolesti koje opet daju različite rezultate u odnosu na ljude upravo zbog drugačijeg metabolizma. Uz navedeno, životinje se također koriste i za medicinsku edukaciju. Rezultati svih tih pokusa razlikovali su se od ljudskih reakcija, pokušavali su se prikazivati uspješnima no u stvari su imali više posljedica nego koristi. Točnije, kod ljudi bi se razvile bolesti i razne nuspojave kojih kod životinja u eksperimentu nije bilo. Čak i ljudi različito reagiraju s obzirom na spol, zdravlje ili dobnu i etičku skupinu. Eksperimenti nad životinjama rezultiraju varljivim ishodima koji na posljetku postaju rizični i za ljude. Klinička istraživanja su važna, no ima li smisla da nedužna životinja, protiv svoje volje, pati kako bi se dobili upitni rezultati?

Postoje i istraživanja koja ne uključuju životinje: proučavanje populacije pomoću epidemiologije, gdje se traže uzorci u samim stanicama i molekulama čovjeka. Proučavati se može i samog pacijenta za vrijeme bolesti ili nakon smrti. Koristiti se može autopsija i biopsija. Lijekovi se mogu kontrolirati zahvaljujući središnjoj bazi podataka u koju se upisuju sve nuspojave (blaže i teže) te se tako brzo prepoznaje opasnost određenog lijeka. Eksperiment u epruveti, tj. *in vitro* eksperimenti, omogućuju testiranja na ljudskim stanicama i biološkim molekulama izvan samog čovjeka. Pokusi se mogu i simulirati na računalu koje mnogo brže predviđa ljudske reakcije. Mikrodoziranje se pak unose male, neškodljive količine lijekova u ljudske ispitanike te se očekuje reakcija. Koriste se i mikrofluidni sklopovi, senzori u čipu šalju podatke računalnoj bazi.

Unatoč lošim rezultatima, testovi na životinjama se i dalje provode zbog lake publikacije, pravnog utočišta za kemijske i farmaceutske industrije. Takvi eksperimenti su

³⁶ Christopher Andereg, *Kritički osvrt na pokuse na životinjama*, Dvostruka duga, Čakovec; Prijatelji životinja, Zagreb 2012., str. 4.

često sami sebi svrha. Za eksperimente na životinjama medicinski centri dobivaju stotine milijuna dolara te su odličan izvor novaca. Nažalost, eksperiment na životinjama zvuči znanstvenije i sigurnije (iako to nije), a sama etičnost se ne dovodi u pitanje. Pokazalo se da i sami eksperimentatori nakon izvjesnog vremena otupe na osjećaj patnje te ga kasnije ne prepoznaju niti kod ljudi. Većina istraživača ne želi progovoriti o bolnim kirurškim zahvatima, induciranjima raznih bolesti bez anestezija i lijekova protiv bolova. Emocionalna patnja u njihovom svijetu niti ne postoji, no činjenica je kako je miš pokazivao empatiju za bol miša u susjednoj ćeliji. Samo u američkim laboratorijima iskorištavaju se deseci milijuna životinja.

U *Kritičkom osvrtu na pokuse na životinjama* Christopher Andereg zaključuje kako iza cijele priče stoji ekonomski interes, a rezultati se napuhuju i interpretiraju u korist eksperimenata.

Argument u prilog eksperimentiranju na životinjama na strani je utilitarizma preferencija. Argument glasi ovako: „Da li bi protivnik eksperimentiranja bio spreman pustiti tisuće da umru od strašne bolesti koja se mogla izliječiti eksperimentiranjem na jednoj životinji?“³⁷ Jedno od opravdanja vršenja znanstvenih istraživanja nad ne-ljudima jest da ublažavaju više patnje nego što je uzrokuju. Za utilitarista je u redu da nekoliko životinja pati kako bi se spasile tisuće. To bi možda moglo vrijediti za medicinske eksperimente, ali za eksperimente u kozmetici nikako. Ti isti eksperimentatori također nisu spremni vršiti istraživanja na ljudskoj siročadi s neizlječivim oštećenjima mozga. Za Kanta je uzimanje životinja za eksperiment okrutno, ali prihvatljivo, jer su životinje ljudski instrumenti.³⁸

Postoje tri norme za korištenje životinja u istraživanju:³⁹

1. Gledište energičnih zagovarača prava životinja

Životinje se smiju koristiti za istraživanja samo ako im se ne nanosi nikakva šteta, kada je njihovo uključivanje u njihovom najboljem interesu, te predstavlja minimalan rizik.

2. Utilitaristi

Korištenje u istraživanjima je dopušteno samo ako je korist veća od štete, a pri tome se jednako gledaju interesi čovjeka i životinje.

³⁷ P. Singer, *Praktična etika*, str. 51.

³⁸ Usp. I. Kant, *Lectures on Ethics*, Harper Torchbooks, New York 1963.

³⁹ D. DeGrazia, *Prava životinja*, str. 110.

3. Klizna skala

Dozvoljeno je korištenje u istraživanjima ako je dosljedno davanju odgovarajuće moralne težine njihovim interesima. Oni pripisuju manju moralnu težinu patnji životinja.

Problem je što ni utilitarizam ni klizna skala ne daju formulu očekivane koristi i štete.

5.3. Područje zabave

Životinje su često i izvor zabave. Pas koji je kupljen kako bi dijete imalo društvo, lav koji skače preko obruča u cirkusu ili slon unutar zoološkog vrta samo su neki od primjera kako nam životinje postaju izvor zabave. U svim tim slučajevima životinje su zatvorene u prostor mnogo manji od njihovog prirodnog doma, gdje opet gube pravo da budu ono što jesu. Imamo li prava zatvoriti psa u četiri zida, natjerati kralja divljine da izvodi trikove za ulaznicu od 50 kuna ili zatvoriti slona u nekoliko metara kvadratnih ako je njegovo prirodno stanište široko tisuće kilometara kvadratnih? Rekla bih da nemamo takva prava, no ipak to činimo bez pretjerane grižnje savjesti. Mnoge životinje umiru i prije nego što dođu do zoološkog vrta, tijekom transporta. No koja je korist zoološkog vrta i cirkusa? Nije ni prehrana, ni istraživanja u svrhu raznoraznih ciljeva. Zoološki vrtovi i cirkusi pretvaraju živa bića u predmet zabave. Ljudski rod voli sebe uzdizati na taj način da se tvrdi da je *homo sapiens* najsavršenija vrsta na zemlji, no ustvari nismo puno drugačiji od lavice koja donese poluživi plijen svojoj djeci da se igraju. Čak i ti mladi lavići, igrajući se sa svojom budućom večerom, uče kako će jednog dana samostalno uloviti večeru. Čovječanstvo neće steći životno važna znanja gledajući slona zatvorenog u zoološkom vrtu.

David DeGrazia u svojoj knjizi *Prava životinja* navodi uvjete koji moraju biti ostvareni kako bi držanje životinje bilo prihvatljivo.⁴⁰ Potrebno je zadovoljiti fizičke i psihičke potrebe životinja. U skladu s time, potrebno je osigurati im smještaj koji trebaju, a ne kavez. Drugi uvjet jest da se istoj životinji omogući život najmanje jednako dobar kao i onaj koji bi imala u prirodi. Drugi uvjet podržava prvi i obrnuto. Životinju je ispravno držati ako bi joj njeno držanje donosilo više koristi od slobode. Primjerice, ako životinjama prijete nestanak vrste ili ako je neka životinja teško ozlijeđena. Ako osoba ima psa, dužna je provoditi što više

⁴⁰ Isto, str. 82.

vremena s njim u šetnji, ograditi dvorište i pustiti psa u dvorište, nabaviti još jednoga psa kako mu ne bi bilo dosadno, itd.

Je li uopće prikladno imati životinje kao ljubimce? Rekla bih da jest ako se ljudi u potpunosti posvete tom biću, pokušavaju razumjeti njegove emocije i ostvariti želje koje ima. Ako pogledamo iz druge perspektive, ovdje je opet na djelu ljudski egoizam koji si daje za pravo uređivati tuđe živote pod izlikom ljubavi. Kada su i svi uvjeti zadovoljeni, postavlja se pitanje: je li ljubav prema životinji dovoljan razlog za određenje njenog života, je li to dovoljan razlog za zatvaranje u četiri zida? Divlje životinje trebaju divljinu i odvajanje od prirodnog staništa ih boli. Što se tiče domaćih životinja, zovu se domaćima s razlogom. Tisuće godina suživota sa ljudima naviknule su ih na trenutnu poziciju. Usudila bih se napisati kako je suživot sa ljudima sada postao njihovo prirodno stanište.

6. Zaključak

U ovome sam radu svrstala važne mislitelje u kontekst bioetičkog pitanja moralno ispravnog ponašanja ljudi prema životinjama te pojasnila važnost vezanih pojmova bioetike i specizma.

Predstavnik deontologije, Immanuela Kanta, svrstala sam među starospeciste. Razlog ovakvom pozicioniranju jest njegova etika neizravne dužnosti prema životinjama. Začetnik utilitarizma, Jeremy Bentham, nalazi se na granici novospecizma i nespecizma upravo zbog računa sreće gdje sposobnost za patnju postaje ono što nekom biću daje pravo na jednako uvažavanje. Sposobnost patnje je nužan i dovoljan razlog za postojanje interesa. Jednako uvažavanje ovisi o tome hoćemo li priznati ne-ljudsku patnju jednako kao i ljudsku. Peter Singer kao zastupnik utilitarizma preferencije spada među pristalice novospecizma jer smatra kako ljudi naposljetku imaju veće interese od životinja.

Tom Regan, iako pod utjecajem Kanta, spada među nespeciste, što je stav koji zagovara i Joan Dunayer. On traži poštovanje svakog bića kao ravnopravnog nama ukoliko je doživljavajući subjekti života. Nespecizam kao kriterij za moralno uvažavanje traži bilo kakav oblik svijesti. To može biti sposobnost doživljavanja, patnja, misao, percepcija... Dunayer zajedno s Reganom zagovara potpuno ukidanje korištenja životinja u znanosti, potpuno poništenje komercijalne životinjske poljoprivrede, sportskog lova i zarobljavanja. Oni ne traže blaži pristup ili milosrdnije ubijanje. Ne zagovaraju promjenu sistema, već potpuno ukidanje bilo kakvog zlostavljanja i iskorištavanja životinja. Ljudski svijet promatra životinju kao resurs hrane i zabave, one postoje za i zbog nas. Upravo je takva ljudska uvjerenja potrebno razbiti i tek tada će se promijeniti ljudske navike. Imamo izravnu dužnost biti obzirni, a ne okrutni prema životinjama. Nikakvo veće buduće dobro ne daje za pravo nanositi bol i patnju životinji. Inteligencija, društvenost, komunikacija prestaju biti kriteriji za moralno djelovanje spram životinja.

Joan Dunayer i Tom Regan predstavljaju veliku stepenicu u razvoju moralnog djelovanja ljudi spram životinja unutar bioetike. Ostaje pitanje hoće li ljudi uvidjeti važnost i ispravnost ovakvog pristupa svim ne-ljudima.

Popis literature

- Anderegg, Christopher (2012): *Kritički osvrt na pokuse na životinjama*, Dvostruka duga, Čakovec; Prijatelji životinja, Zagreb.
- Bentham, Jeremy (1988): *The Principles of Morals and Legislation*, Prometheus Books, Amherst.
- DeGrazia, David (2004): *Prava životinja*, TKD Šahinpašić, Sarajevo.
- Dunayer, Joan (2009): *Specizam*, Dvostruka duga, Čakovec; Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Jurić, Hrvoje (2010): *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb.
- Kant, Immanuel (1963): *Lectures on Ethics*, Harper Torchbooks, New York.
- Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur., 2007): *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Patterson, Charles (2005): *Vječna Treblinka. Naše postupanje prema životinjama i Holokaust*, Genesis, Prijatelji životinja, Zagreb.
- Potter, Van Rensselaer (2007): *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci et al., Rijeka.
- Regan, Tom (1983): *The Case for Animal Rights*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Rinčić, Iva; Muzur, Amir (2012): *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb
- Singer, Peter (1998): *Oslobođenje životinja*, IBIS grafika, Zagreb.
- Singer, Peter (2003): *Praktična etika*, KruZak, Zagreb.
- Skupina autora (2007): *Ta ravnopravna stvorenja*, Dvostruka duga, Čakovec; Prijatelji životinja, Zagreb.
- Visković, Nikola (2009): *Kulturna zoologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.